بۇيۇك بۇلغار خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى قۇبراتخان

هاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

«بۇلغار» سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى تا هازىرغىچە تولۇق چۈشىنىلمەي كەلگەن. شۇنداقتىمۇ بۇ ئىسىم ئەڭ بۇرۇن مىلادى 4 ـ ئەسىردە تارىخىي مەنبەلەردە تىلغا ئېلىنىشقا باشلىغان. «bulgha» سۆزىنىڭ سۆز تومۇرى «ئارىلاشماق، راھەتسىز قىلماق» دېگەن مەنىدىكى تۈركچە ئاتالغۇدىن كەلگەن دەپ قارالماقتا. بەلكىم ياۋروپالىقلار، بولۇپمۇ ۋىزانتىيەلىكلەر ۋە سلاۋىيانلار ئون ئۇيغۇرلارنى ئۆزلىرىنى بىئارام قىلغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. بەزى تۈرك تارىخچىلىرى «بۇلغار» نامىنى باشقا تۈرك خەلقلىرى بۇلغارلارنى «ئارىلاشما خەلق» ياكى «توپىلاڭچى قەۋم» دەپ قارىغانلىقتىن ئوتتۇرىغا چىققان بولۇشى مۇمكىن دەپ قاراشماقتا.

ئون ئۇيغۇرلار، يەنى بۇيۇك بۇلغارلار تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇلار تۈرك تىللىرىنىڭ «ئوغۇر» گۇرۇپپىسىغا تەۋە ئۆزگىچە شېۋىسىدە سۆزلەيدىغان ۋە ئىتتىل دەريالىرىدا ياشايدىغان ئەڭ قەدىمقى تۈركىي خەلقلىرىنىڭ بىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بۇيۇك هون تەڭرىقۇتلىقىنى قۇرغان تارىخىي تۈرك خەلقلىرىدىن بىرى ئىدى. مىلادى 4 ـ ئەسىردە هونلارنىڭ شىمالىي ئاسىيا ۋە مەركىزىي ئاسىيادىكى سەلتەنىتى يىمىرىلگەندىن كېيىن، هونلار 350 ـ يىلى قازاقىستاننىڭ غەربىدىن كاسپى دېڭىزىنىڭ شىمالى ئارقىلىق ئېتىل ۋە ئۇرال تەرەپكە يۈرۈش قىلىپ غەربكە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، ئون ئۇيغۇرلار ئېتىل دەريا ۋادىسىدىن تېخىمۇ شىمالغا كۆچۈپ كەتكەن. بىراق ئۇلار قېرىندىشى هونلار بىلەن ئىزچىل كۈلتۇر ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ تۇرغان. 5 ـ ئەسىردە ئۇلار شەرقتىن كەلگەن سابىر تۈركلىرى (سابارلار، سىبىريە تۈركلىرى) بىلەن توقۇنۇشۇپ يۈرۈپ، تېخىمۇ شىمالغا ۋە يىراق غەربكە چېكىنگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلار ئاتىللاخان باشچىلىقىدىكى ياۋروپا هونلىرىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالغان. نەتىجىدە ياۋروپا هونلىرى ۋە ئوغۇر تۈركلىرىنىڭ ئارىلىششى بىلەن «بۇلغارلار» دەپ ئاتالغان يېڭىچە بىر تۈرك قەۋمى بارلىققا كەلگەن. بەلكىم شۇ ۋەجىدىن «بۇلغار» نامى «شالغۇت، بۇلانغۇچى، بۇلغانغۇچى» دېگەندەك مەنىدە «ئارىلاشما خەلق» مەنىسىنى ئىپادىلەيدىغان «بۇلغار» ئاتالغۇسى بىلەن تارىخقا پۈتۈلگەن بولۇشى مۇمكىن. ئاتىللا قازا قىلىپ، ياۋروپا هون ئىمپېرىيىسى هالاك بولغاندىن كېيىن بۇلغارلار كۆكتۈركلەر ۋە ئاۋارلارنىڭ هۆكۈمرانلىقىدا بولدى. ئون ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئاۋارلار ئىستانبۇلنى قامال قىلىپ قورشاپ هۇجۇم قىلغاندا ئاۋارلارغا كۆچلۈك ياردەم بەرگەن بولسا، بالقان ئوغۇرلىرى ۋىزانتىيە ۋە ئاۋارلار ئارىسىدىكى ئۇرۇشلاردا ئىمكانقەدەر بىتەرەپلىكنى ساقلاشقا تىرىشتى.

7 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا، ۋىزانتىيە ئىمپېرىيىسى بىرلا ۋاقىتتا كىچىك ئاسىيا يېرىم ئارىلىدىكى ئاناتولىيەدىن باستۇرۇپ كەلگەن ئىران ساسانىلار ئىمپېرىيىسى ۋە بالقاندىكى تراكىيادىن باستۇرۇپ كەلگەن ئاۋار ئىمپېرىيىسىنىڭ بىرلەشمە هۇجۇمىدا هالاك بولۇشقا تاسلا قالغان. ئاۋارلارنىڭ 618 ـ يىلى يازدا قوزغىغان ئىستانبۇل چوڭ قورشاۋىدىن مۇجىزىلەرچە قۇتۇلغان ۋىزانتىيە ئىمپېرىيىسى ئاۋارلار بىلەن ۋىزانتىيە

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىككى تەرەپ ئارىسىدا ھەربىي تەڭپۇڭ دۆلەت ھاسىل قىلىشقا تەشنا بولۇۋاتقان نازۇك ۋەزىيەتتە، ئېتىلدىكى ئون ئۇيغۇر قەۋمىنىڭ ئاقساقىلى قۇبراتخان ئون ئۇيغۇر، قۇترىغۇر (توققۇز ئۇيغۇر)، ئۇتتۇز ئۇيغۇر) قەبىلىلىرى، سابىرلار ۋە باشقا يەتتە سلاۋيان قەۋملىرىنى بىرلەشتۇرۇپ، قارا دېڭىزنىڭ شىمالىدا تارقاق ياشاۋاتقان بارچە تۈركىي قەۋملەرنى تۇغى ئاستىدا ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ «بۇلغار» ئىسىملىك يىپىپېڭى بىر قەبىلىلەر ئىتتىپاقىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئاۋارلاردىن ئىزچىل ئەندىشە قىلىۋاتقان ۋىزانتىيەمۇ بۇ بىرلىككە رازىلىق بىلدۈرۈپ، قارا دېڭىزنىڭ شىمالىدىكى ئىمتىيازلىرىدىن ۋاز كەچكەن. قۇبراتخان ئەتراپىتىكى تۈركىي قەۋملەر تەرىپىدىن «كۆكتۇغلۇق خان»، بالقانلار تەرىپىدىن «قۇبراتخان» دەپ ئاتالغان. 7-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، قۇبراتخان قوشۇنىنى قايتىدىن زورايتىپ، قىرىق مىڭ جەسۇر ئاتلىق ئەسكەر بىلەن كاۋكازىيەنى بويسۇندۇرۇش ئۇرۇشىنى باشلىغان. ئۇ بۇ قېتىمقى يۈرۈشىدە ئاسىيا ۋە ياۋروپانىڭ جەنۇبىي پاسىلى بولغان مۇرەككەپ كاۋكازىيە رايونىنى تولۇق بويسۇندۇرۇپلا قالماي، شەرقىي ئاناتولىيە زېمىنغىچە بېسىپ كىرىپ، مەزكۇر جايلارنى ئۆز زېمىنغا قوشۇۋالغان. بۇ ۋىزانتىيە ئىمپېرىيىسى مۇسۇلمانلاردىن ئۈدا زەربە يەپ كۈنسېرى زەئىپلىشىۋاتقان، ساسانىلارمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدا تولۇق مۇنقەرز بولغان چاغلار ئىدى. قۇبراتخان مۇسۇلمانلارنىڭ سەردارلىرى ئارىسىدىكى ئىچكى ئۇرۇشلاردىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، مۇسۇلمانلارنى كاۋكازىيە رايونىدىن چىقىرىۋېتىپلا قالماي، بەلكى تاشقى كاۋكاز ئارقىلىق ئاناتولىيەگىچە ئىچكىرىلەپ كىرگەن. بۇ ئۇرۇشتىن بىر يىل كېيىن، ئۇ 100 مىڭ ئاتلىق ئەسكەر بىلەن شەرقىي رىم زېمىنغا يۈرۈش قىلىپ، ئىمپېراتور ئالېكسىنوس كومانۇسنى ئىككى قېتىم مەغلۇپ قىلغان ۋە ھۆكۈمرانلىقىنى يىراق دالماتىيە (ھازىرقى كرۇدىيەنىڭ بوسنىيەنى دېڭىزدىن مەھرۇم قىلغان ئادرىئاتىك دېڭىز قىرغىقىغا جايلاشقان ساھىل رايونى) دېڭىز قىرغىقىغىچە كېڭەيتكەن. بىراق بۇنىڭغا رازى بولمىغان قۇبراتخان قوماندانى «ئىلبەگ (ئىلبەي)»نى شىمالنى بويسۇندۇرۇشقا ئەۋەتىپ، ئۆزى بالقان يېرىم ئارىلىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئاندىن ئېتىلدىكى پايتەختى فاناغۇرىيەگە قايتىپ كەتكەن.

ئۇنداقتا، ھازىرقى ئۇيغۇرلار ئانچە بىلىپ كەتمەيدىغان بۇ ئەپسانىۋى كىشى زادى كىم؟

تۈرك تىلىدا، مەجبۇرىي شەكىلدىكى ئىسىم پېئىللىرى ۋە بۇيرۇق شەكىلدىكى ئۆتۈملۈك پېئىللار ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپلا ئىنسانلارنىڭ ئىسمى سۈپىتىدە قوللىنىلىپ كەلگەن. مەسىلەن:«قورقۇت»، «سۆي»، «ئال»، «كۆر» دېگەنگە ئوخشاش. قۇبرات سۆزى ھازىرقى ķubrat، ķuwrat بولۇپ، ئۇ قەدىمقى تۈرك تىلىدىكى مەجبۇرىيەت كەيپىياتىدىكى بۇيرۇقلۇق ئاددىي پېئىللىق سۆز يىلتىزلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، توپلاش ۋە بىر يەرگە توپلاپ جەملەشنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك، قۇبراتخان ئىسمى-جىسمىغا لايىق «توپلىغۇچى ۋە جۇغلىغۇچى خان» ئىدى.

ھازىرقى بۇلغارىيە دۆلىتى ۋە ئېدىل-ئۇرال بويلىرىدىكى تاتارىستانلارنىڭ ئاساسىنى سالغان قۇبراتخان مىلادى 584-يىلى ئېدىل ۋادىسىدا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ئون ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ئاقساقىلى بولۇپ، كېيىنچە بۇ قەبىلە باشقا تۈركىي قەبىلىلەر ۋە سلاۋيان قەۋملىرىنى بىرلەشتۇرۇپ، بۈيۈك بۇلغارىيە خانلىقىنى قۇرۇپ چىققان. قۇبراتخان ھاياتىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىنى ئىستانبۇلدىكى ۋىزانتىيە

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىمپېرىيەسى خان ساريىدا تۆتكۈزگەن. 7 ـ ئەسىردە ياشىغان ۋىزانتىيە تارىخچىسى Ioánnis Nikíou نىڭ قۇبرات ھەققىدە تۆۋەندىكىدەك سۆزلىرى بار:

ئورگانانىڭ جىيەنى ۋە ھونلارنىڭ باشلىقى قۇبرات بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇ كىچىك ۋاقتىدىلا ئىمپېرىيەمىز ئوردىسىغا ئېلىپ كېلىنىپ، ئىستانبۇلدا مۇقەددەس سۇغا (خرىستىئانلاردىكى يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنى چېركاۋدا سۇغا چۆمۈلدۈرۈش ئەنئەنىسى) چۆمۈلدۈرۈلۈپ، خرىستىيان جەمئىيىتىدە چوڭ بولغان. قۇبرات بىلەن ئىمپېراتور ھېراكلىيۇس ئوتتۇرىسىدا تولىمۇ كۈچلۈك مۇھەببەت ۋە مۇستەھكەم ئىشەنچ بار ئىدى. پادىشاھ ھېراكلىئۇس ۋاپات بولغاندىن كېيىن، قۇبرات ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ۋە ئايالى ئىمپېراتور مارتىناغا ناھايىتى چوڭ غەمخورلۇق ۋە شەپقەت كۆرسەتكەن. ئۇ شۇنداق قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھېراكلىيۇسقا بولغان ۋاپادارلىقىنى ۋە ھۆرمىتىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىپادىلىدى. ئۇ ۋەھشىيلەرنى ۋە كاپىرلارنى بويسۇندۇردى. ھازىر ئۇ پۈتۈن ئىستانبۇللۇقلارنىڭ قاتتىق قارشى تۇرۇشىغا قارىماي، ھېراكلىيۇسنىڭ ئوغلى ئىمپېراتور كونستانتىننىڭ ھەق ـ ھوقۇقىنى قوغداشتا چىڭ تۇرماقتا».

ئۇنىڭ ئىستانبۇلدىكى بالىلىقى ۋە ياشلىق دەۋرىدىكى ئۇچۇرلار ئېنىق ۋە ئىشەنچلىك ئەمەس. گەرچە ئۇنىڭ ئىستانبۇلدا تۇرغان ۋاقتى تېخىچە نامەلۇم بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئىمپېراتور ھېراكلىيۇس ھۆكۈمرانلىق قىلغان 610 ـ 641 ـ يىللار ئارىلىقىدا ئىستانبۇلدا تۇرغان بولۇشى مۇمكىن دەپ قارالماقتا. ئۇ ۋە تاغىسى ئورگانانىڭ خرىستىئان دىنىنى قوبۇل قىلىشى مىلادىيە 619 ـ يىللىرى ئەتراپىدا يۈز بەرگەن مۇھىم بىر ۋەقە ئىدى. چۈنكى، بىر يىل بۇرۇنقى ئىستانبۇل قامالى ۋە قورشاپ ھۇجۇم قىلىش تولۇق مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاۋارلارنىڭ تەركىبىدىكى نۇرغۇن قەۋملەر ئۇلاردىن ئايرىلغانىدى. قۇبراتنىڭ ۋىزانتىيە سارىيىغا تۇرغاقلىققا ئەۋەتىلىشى ئورگانا ۋە ھېراكلىيۇسنىڭ ئاۋارلار ۋە ساسانىيلارغا قارشى ئىتتىپاق تۈزۈشكە ئۇچۇن تاشلىغان تۇنجى قەدىمى دەپ قارالماقتا. ئەمما بۇنىڭدىن باشقا، ھېراكلىيۇسنىڭ باشقا تۈركىي خەلقلەر بىلەن تۈزگەن ئىتتىپاقداشلىقىنى كۆزدە تۇتقاندا، قۇبراتنى باربىتاي قىلىش ئىستانبۇلنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىدىغان بىر قەدەمدەك قىلىدۇ.

پاترىخ نايكېفوروس I نىڭ سۆزىگە قارىغاندا، قۇبرات 635 ـ يىلى ئۇيغۇر بۇلغارلىرىنىڭ ئىلتەبىرى سۈپىتىدە ھېراكلىيۇس بىلەن تۈزگەن كېلىشىم دائىرىسىدە ئاۋارلارغا قارشى چوڭ قوزغىلاڭ باشلىغان. شۇنداق قىلىپ، بۈيۈك بۇلغاريە خانلىقى (بۈيۈك بۇلغاريە) قۇرۇلغان. قۇبراتخان ئىمپېراتور كونستانتىن (641 ـ 668) دەۋرىدە ۋاپات بولغان. Nikephoros I نىڭ سۆزىگە قارىغاندا، قۇبراتنىڭ بەش ئوغلى بار بولۇپ، بۇلار باتبايان، كوتراك، ئاسپاروخ (ئىشبارا)، كۇبىر ۋە ئالزىكتۇر.

قۇبراتخان ئوغۇللىرىغا مۇنداق ۋەسىيەت قالدۇرغانىدى: «ھەرگىز بىر ـ بىرىڭلاردىن ۋە بۇ تۈپراقلاردىن ئايرىلماڭلار. بۇ يەردە ئىناق تۇرالىساڭلارلا كۈچۈڭلارنى خورىتىپ قويماي ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى داۋاملىق كۈچەيتەلەيسىلەر». بىراق ئۇنىڭ بەش ئوغلى ئۇنىڭ مۇھىم ۋەسىيىتىگە قارىماي، شەرقتىن كەلگەن خازار خانلىقى ۋە ئىچكى بېسىملارنىڭ نەتىجىسىدە، دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بۈيۈك بۇلغاريە دۆلىتىنى پۈتۈنلەي پارچىلاپ تاشلاشتى.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئون ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ تۈغلۇق جەمەتىگە تەۋە بولغان قۇبراتخان ئۇغۇر قەبىلىلىرىنى تولۇق ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، بۇيۇك بۇلغاريە خانلىقىنى قۇرغان. بۇيۇك بۇلغاريەنىڭ چېگرىسى شەرقتە كۇبان، غەربتە دنىيېپىر، شىمالدا دونېتسك دەرياسى، جەنۇبتا قارا دېڭىز ۋە ئازوۋ دېڭىزى بولۇپ، ئۇ ۋىزانتىيە بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتقان ۋە ۋىزانتىيە ئىمپېراتورى ھېراكلىيۇس قۇبراتقا «پاترىكيوس» ئۇنۋانى بەرگەن. قۇبراتخان ۋاپات بولغاندا، بۇيۇك بۇلغاريە خانلىقى خازار خانلىقىنىڭ بېسىمى نەتىجىسىدە يىمىرىلىپ، قۇبراتنىڭ ئوغۇللىرى ئارىسىدا تەقسىم قىلىنىپ پارچىلىۋېتىلگەن.

قۇبراتنىڭ چوڭ ئوغلى باتبايان خازارلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ياشاشقا رازى بولغان ۋە خازارلارغا قوشۇلغان. خازار خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ياشاشنى خالايدىغان بۇلغارلار قارا فرونت ـ بۇلغارلار (قارا تاغلىق) دەپ ئاتالغان.

بۇلغارلارنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسىملىرى ئېدىل ۋە ئۇرال بويلىرىغا كۆچۈپ كېلىپ، ۋولگا (ئېدىل) بۇلغار دۆلىتىنى قۇرغان. بۇلار ilil Ön Bulgars يەنە Ak Ön Bulgars دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئاق فرونتلىق (ئاق تاغلىق) بۇلغارىيەلىكلەر كېيىنچى چۇۋاش مىللىتى بولۇپ شەكىللەندى. چۈنكى چۇۋاشلار ئۆزىنى بۇلغار دەپ ئاتايدۇ.

قۇبراتنىڭ 3 ـ ئوغلى ئاسپارۇخ (ئىشبارا) نىڭ قوماندانلىقىدىكى غەربىي جەنۇبقا كۆچۈپ كەلگەن بۇلغارلار 681 ـ يىلى، دونای دەريا ۋادىلىرىغا بۇرۇنراق كۆچۈپ كەلگەن بۇلغارىيەلىكلەر بىلەن بىرلىكتە بىرىنچى بۇلغارىيە ئىمپېرىيەسىنى (681 ـ 1018)، كېيىنچە يەنە ئىككىنچى بۇلغار ئىمپېرىيەسىنى (1185 ـ 1396) قۇرۇپ، بۇگۈنكى بۇلغارىيەنىڭ ئۇلىنى شەكىللەندۇرگەن. گەرچە ئۇلار 681 ـ يىلدىن 864 ـ يىلغىچە شامانىزىم ئېتىقادىنى ساقلاپ كەلگەن بولسىمۇ، بىراق 864 ـ يىلدىن باشلاپ خرىستىئانلىشىپ، 14 ـ ئەسىرگە كەلگەندە، ئوسمانلارنىڭ ياۋروپاغا يۈرۈش قىلىشىنى توسىدىغان ئەڭ كۈچلۈك جەسۇر قوغدىغۇچىغا ئايلانغان. بىراق ئۇلار يەنىلا 1396 ـ يىلى ئوسمانلار سۇلتانى بەيازىد يىلدىرىم تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنغان.

7 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، قۇبراتنىڭ بىر ئوغلى دۆلەتنى ئىككىگە بۆلۈپ ياۋروپاغا قاراپ كۆچۈشنى قارار قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ئىدىل بۇلغار خانلىقى ۋە دونای بۇلغار خانلىقلىرى تەڭلا بارلىققا كەلدى. تەتقىقاتچىلارنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا، تارىخىي تەرەققىياتلار جەريانىدا تۈغلۇقلار بۇلغارلار ئۈستىدىكى ئىگىلىك ھوقۇقىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان. شۇڭلاشقا بۇلغارىيە جۇغراپىيەسىدىكى تۈرك قان سىستېمىسىغا تەۋە بولغان بۇلغارلار كېيىنكى زامانلاردا پۈتۈنلەي سلاۋىيانلىشىپ كەتكەن.

«بۇلغار خانلىرىنىڭ شەجەرىسى» ناملىق ئەسەردىكى ئۇچۇرلارغا قارىغاندا، قۇبرات 12 مۇچەللىك تۈرك كالېندارىغا ئاساسەن كالا يىلىدا تۇغۇلغان ۋە 60 يىل ياشىغان. 1912 ـ يىلى ئۇكرائىنالىق دېھقانلار تاسادىپىي ھالدا پولتاۋادا ئۇنىڭ قەبرىسىنى بايقىغان. مەزكۇر قەبرىدىن چىققان پۇللار ۋە باشقا يادىكارلىقلارنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، بۇ قەبرىنىڭ دەل قۇبراتخانىنىڭ قەبرىسى ئىكەنلىكى ئېنىق بولدى. قەبرىدىكى بارچە ھەمدەپنە بۇيۇملىرىدىن ئۇنىڭ مىلادىيە 653 ـ يىلى ياكى مىلادىيە 665 ـ يىلى ۋاپات بولغانلىقى نىسبەتەن ئېنىقلاشتى. ئەمەلىيەتتە، ئارخولوگىيەلىك ۋە تارىخىي تەتقىقاتلاردا قۇبراتنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى مىلادىيە 650 ـ يىلدىن مىلادىيە 665 ـ يىللىرىغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى ئىلگىرى

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سۈرۈلدى. ئۇنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ئانتاركتىكادىكى مۇزلۇق لىۋىگستون ئارىلىغا جايلاشقان تۆۋىلىكنىڭ ئىسمى «قۇبرات ئېگىزلىكى» دەپ ئاتالدى. 1981 ـ يىلى، ۋاسل مىخاجلوۋ بۇلغارىيەلىك رېژىسسور لۇدمىل ستايكوف تەرىپىدىن سۈرەتكە ئېلىنغان تارىخى دراما فىلىمى «ئاسپارۇخ» دا قۇبراتنىڭ رولىنى ئالغان.

بەزى ئاتالغۇلارغا ئىزاھات:

1 . ئورغانا (ئورگانا):

بۇيۇك بۇلغار خانلىقىنىڭ ئوق يادروسىنى تەشكىل قىلغان ئون ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ئاقساقىلى. ئۇ قۇبراتخاننىڭ تاغىسى بولۇپ، 603 ـ يىلىدىن ئىلگىرى ئاقساقال بولغان. قۇبرات ئىستانبۇلغا تۇرغاقلىققا ئەۋەتىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى 603 ـ يىلىدىن 605 ـ يىلغىچە ئورۇنباسار ئاقساقال بولغان. ئۇندىن كېيىن تاكى 632 ـ يىلى بۇيۇك بۇلغارىيە خانلىقى قۇرۇلغۇچە، ئون ئۇيغۇرلار ئاۋارلارغا تەۋەلىك بىلدۈرۈپ ياشىغان.

2 . ھېراكلىئوس:

شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنى ماماتلىق ھالاكەتتىن قۇتقۇزۇپ قالغان ھۆكۈمدار. ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەكتۇبىغا ھۆرمەت كۆرسىتىپ، دۆلىتىنى پېرسىيەلىك ساسانىلاردەك ئاقىۋەتكە دۇچار بولۇشنىڭ ئالدىنى ئالغان. ئۇ 610 ـ يىلىدىن 641 ـ يىلغىچە تەختتە ئولتۇرغان. ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن، قۇبراتخان ئۇنىڭ ئوغلىنى قوللاپ، 641 ـ يىلىدىن تاكى ۋاپات بولغىچە تەختنى قولىدا تۇتۇپ تۇرۇشىغا ياردەم قىلغان.

3 . ساسانىيلار ئىمپېرىيىسى:

پارسلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئىمپېرىيىسى بولۇپ، مىلادى 222 ـ يىلى ساسان ئوغلى ئەردىشىر تەرىپىدىن قۇرۇلغان. 480 ـ يىلىدىن 550 ـ يىلغىچە ئاق ھونلارغا قارام خانلىقىغا ئايلىنىپ قالغان. نۇشىرۋاننىڭ دەۋرىدە كۆكتۈركلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، ئاق ھونلارنى مۇنقەرز قىلغاندىن كېيىن كۈنسېرى قۇدرەت تاپقان. ساسانىلار ھەتتا 607 ـ يىلىدىن 618 ـ يىلغىچە ئاۋارلار بىلەن بىرلىشىپ، مەشھۇر شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنى خەرىتىدىن ئۆچۈرۈۋېتىشكە تاسلا قالغان. بىراق 622 ـ يىلىدىن باشلاپ ھالاكەتكە يۈزلىنىپ، 650 ـ يىلى ئەڭ ئاخىرقى ساسانىلار شاھى يەزدېگىرتنىڭ ئۆلۈمى بىلەن يوقالغان.

2022 ـ يىلى 14 ـ ماي، شەنبە

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى